

УДК [373.3.016:81]:811.161.2'373.7

Н. В. Кравчук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології та методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Паремії як ефективний засіб збагачення та активізації словникового запасу молодших школярів

Роботу виконано на кафедрі філології та методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Стаття репрезентує дослідження актуальної проблеми – поповнення та активізації словникового запасу молодших школярів. Розглянуто вплив пареміологічного матеріалу на формування лексикону учнів початкової школи в процесі вивчення рідної мови та читання.

Ключові слова: паремії, прислів'я, молодші школярі, лексикон, словникова робота.

Кравчук Н. В. Паремии как эффективное средство обогащения и активизации словарного запаса младших учеников. Стаття представляє дослідження актуальної проблеми – обогащення і активізації словникового запасу младших учеников. Раскрыто влияние паремиологического материала на формирование лексикона учеников младших классов в процессе изучения родного языка и чтения.

Ключевые слова: паремии, пословицы, младшие ученики, лексикон, словарная работа.

Kravchuk N. V. "Paremiyi" as an effective mean of enriching and making more active stock of vocabulary of junior pupils. The article represents the investigation of urgent problem – refueling the stock of vocabulary of junior pupils. Here is considered the influence of paremiological material on the formation of elementary school pupils' lexicon in the process of studying of mother tongue and reading.

Key words: Paremiyi, proverbs, junior pupils, lexicon, glossary.

Постановка наукової проблеми та її значення. На початковому етапі оволодіння рідною мовою особливо актуальним завданням надання якісної освіти є потреба сформувати в учнів багатий словниковий запас, яким вони

будуть активно користуватися, як на шкільних заняттях, так і в повсякденному житті.

На думку М. Вашуленка, знання семантики слова і вміння її визначати відіграють важливу роль у поповненні лексикону молодших школярів. Адже зв'язне мовлення учнів повинне ґрунтуватися на їхньому словниковому запасі, на вмінні знаходити відповідні лексичні засоби для вираження своїх думок та співвідносити їх зі сферою вживання [3, с. 159].

Саме тому серед визначених Державним стандартом загальної початкової освіти змістових ліній комунікативній відводиться чільне місце, а робота над словом та його лексичним значенням має особливу вагу для формування вмінь і навичок висловлюватися в усіх доступних формах, типах і стилях мовлення [5, с. 8].

Словник молодшого школяра поповнюється з різних джерел, серед яких – мова батьків, друзів, людей з близького оточення, теле-, радіопередачі, мультфільми тощо. На жаль, із такого розмаїття до лексикону учня поруч із літературними словами потрапляють ще й інші елементи: жаргонізми, діалектизми, русизми. Саме тому словникова робота – не лише обов'язковий елемент кожного уроку рідної мови та читання, а й важливий процес формування мовної особистості молодшого школяра.

Одним із джерел поповнення та активізації словникового запасу молодшого школяра є усна народна творчість, розмаїтий пласт якої використовується у сучасних підручниках рідної мови та читання. Та все ж, попри особливу увагу до жанрів словесного фольклору, потенціал деяких із них і досі залишається повністю не використаним. Маємо на увазі українську народну пареміологію, репрезентовану в основному прислів'ями, приказками та афоризмами.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Паремії – це народні вислови, виражені реченням або короткими ланцюжками речень, що передають елементарну сценку чи найпростіший діалог, мають самодостатнє значення і можуть уживатися самостійно [11, с. 480]. Це явище як мови, так і

фольклору, однак знаходиться у полі наукових зацікавлень не тільки лінгвістів і фольклористів, а й педагогів. Так, про важливість використання малих прозових жанрів фольклору в початковій школі свого часу говорив ще В. Сухомлинський. Серед сучасних науковців та педагогів-практиків вивченням цієї проблеми займалися М. Вашуленко, О. Савченко, І. Безрукова, Л. Кутенко, Л. Соловець, Г. Фанок, Н. Лунько, О. Лобчук, Г. Бияк та ін. Першу спробу каталогізації, упорядкування та наукового коментаря паремій як фольклорного явища здійснив І. Франко, згодом традиції студіювання прислів'їв та приказок продовжили М. Пазяк, Г. Номис, В. Давидюк та ін. Однак у полі зацікавлення дослідників в основному знаходився певний аспект однієї з трьох наук: фольклористики, мовознавства, педагогіки, тоді як використання паремійного матеріалу в початковій школі об'єднує усі їх інтереси.

Формулювання мети та завдань статті. Для розширення словникового запасу молодших школярів важливим є як значення паремії в цілому (*Добрим словом мур проб'єш, а лихим у двері не ввійдеш* – завжди звертайся до людей з добрим словом), так і значення окремих її лексичних складових (*добрим* і *лихим* – слова-антоніми), а також морально-дидактична настанова, закладена в змісті самого прислів'я, що й спонукає до його використання в певних життєвих ситуаціях. Саме тому метою розвідки обрано комплексне дослідження паремій як ефективного засобу збагачення та активізації словникового запасу учнів початкової школи. Серед завдань, які потребують вирішення – з'ясування впливу малих прозових жанрів фольклору (прислів'їв та приказок) на формування, розширення та активізацію лексики молодших школярів; розробка системи вправ із залученням паремійного матеріалу та методичних рекомендацій щодо їх використання на уроках рідної мови та читання.

Виклад основного матеріалу. Прислів'я та приказки здавна виконували функцію неписаної народної мудрості, а їх часте та доречне використання в живому спілкуванні свідчило про особливий інтелектуальний

та культурний розвиток особистості. Так, упорядковуючи «Галицько-руські народні приповідки», І. Франко у ремарках до текстів висловив низку спостережень над їх художньо-виражальними особливостями, сконцентрувавши увагу на яскравій образності, асоціативності, майстерності викладу думки. Не заперечуючи дидактичних пріоритетів у змісті паремій, він насамперед зауважував у цих фольклорних жанрах живе довершене мистецтво слова, що вражало щирістю мовлення, дотепністю, стислістю та влучністю [8, с. 15].

Ще один із дослідників, М. Пазяк, висловив про функціонування паремій таку думку: «Прислів'я невіддільні від життя народу і, як народ та його мова, – безсмертні. Народна мудрість – золота скарбниця культури, велике національне багатство. Своєю ідейною силою та поетичною красою вона постійно збагачує художню літературу, із цієї щедрої народної криниці черпають натхнення і художню красу всі покоління майстрів художнього слова» [7, с. 28].

Відтак, для досконалого оволодіння багатством рідної мови пареміологічний матеріал має особливу вагу. Поруч із іншими лексичними елементами, прислів'я та приказки становлять важливе загальноосвітнє практичне значення. На думку науковців, їх вивчення розширює знання учнів про мову, є важливим джерелом збагачення й уживання слів у власному мовленні, формує потребу добору необхідного слова для точного висловлення думки, розвиває чуття мови. Таким чином, через інтерес до лексичного матеріалу виховується інтерес до мови в цілому [6, с. 140].

У сучасних підручниках для початкової школи паремії дуже часто використовуються у текстах вправ («Рідна мова»), для підсилення дидактичного змісту художніх творів («Читанка») тощо. Фактично кожен із підручників репрезентує певний набір паремійного матеріалу, зміст якого доступний та зрозумілий молодшим школярам. Разом із тим на практиці досить часто виявляється, що в живому спілкуванні учні не лише не

користуються прислів'ями, а й часто-густо не розуміють їх змісту в цілому або ж не можуть правильно розтлумачити семантику того чи іншого слова.

Отож, тільки розглянувши функціональне призначення паремій у підручниках рідної мови та читання, зможемо говорити про подальші напрямки роботи в плані збагачення лексики молодших школярів засобами цих малих жанрів словесного фольклору. З огляду на той факт, що специфіка роботи над словом у кожному з чотирьох класів початкової школи має свої особливості, на сторінках нашої розвідки вважаємо за доцільне обмежитися аналізом підручників для 3-го класу. Такий вибір зумовлений, з одного боку, тим, що саме у цей період узагальнено вивчається лексичний матеріал: слова з прямим та переносним значенням, синоніми, антоніми [1, с. 57–68]; з іншого ж – мовленнєвий розвиток третьокласників набагато вищий, аніж учнів 1-го та 2-го класів.

Проаналізувавши підручник «Рідна мова. 3 клас» (автори М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко), відзначимо, що на його сторінках прислів'я та приказки репрезентовані достатньою кількістю текстів. Їх використання, однак, обмежене – як правило, паремії або слугують текстовим матеріалом для вправ, або ж розміщені після теоретичного та практичного матеріалу з дидактичною метою. Серед останніх доволі часто трапляються прислів'я такого змісту:

- *хто багато читає, той багато знає* [2, с. 65];
- *сонце прикрашає землю, а праця – людину* [2, с. 13];
- *всюди добре, а вдома найкраще* [1, с. 21];
- *не земля родить, а руки* [1, с. 62];
- *людину праця величає* [1, с. 76] та ін.

У читанці для 3-го класу, укладеної О. Я. Савченко, прислів'я в основному розміщені після художніх творів і несуть додаткове смислове навантаження до їх змісту: характеризують вчинки головних героїв, допомагають краще зрозуміти ідею твору тощо. Їх семантика переважно пов'язана із тематикою творів, що вивчаються у межах теми чи розділу. Для

прикладу, після оповідання В. Сухомлинського «Який слід повинна залишити людина на землі?», що розповідає про важливість праці, містяться такі прислів'я: *все трудом ставиться, все працею славиться; все добре переймай, а злого уникай* [10, с. 71].

Таке використання паремійного матеріалу надзвичайно зручне, адже сприяє поповненню словникового запасу молодших школярів, допомагає його легкому засвоєнню та активному функціонуванню в їх усному мовленні. Поруч із тим, розмаїтий текстовий матеріал прислів'їв і приказок та енциклопедичні можливості цих жанрів дають можливість їх ширшого використання на уроках рідної мови та читання в початковій школі. Саме тому, з метою входження до активного словника молодших школярів як самих паремій, так і лексем, що їх витворюють, пропонуємо комплекс різноаспектних вправ, які можуть використовуватися на уроках рідної мови та читання.

Зважаючи на те, що на різних етапах засвоєння мовного матеріалу (уроки рідної мови) та опрацювання художніх творів кожного з жанрів (уроки читання) рівень складності завдань певною мірою відрізняється, подаємо вправи із використанням паремій, класифікуючи їх за ступенем самостійності у виконанні.

Репродуктивні вправи

1). Пояснити значення поданих прислів'їв:

- *хто що знає, тим хліб і заробляє;*
- *без знання і постоли не пошиєш;*
- *людей слухай, а свій розум май;*
- *хто багато питає, той багато знає;*
- *материн гнів, як весняний сніг, рясно випаде, та скоро розтане.*

2). Записати прислів'я та приказки зі стрижневим словом (наприклад, «добрий»):

- *світ не без добрих людей;*
- *доброго тримайся, поганого цурайся;*

- добре ім'я ліпше всякого багатства;
- добре слово кожні ворота відкриє;
- добре діло твори сміло.

3). Із поданих паремій виписати антоніми (синоніми):

- все добре переймай, а злого уникай;
- маленька праця, та ціна їй висока;
- на чорній землі білий хліб родить;
- сказати легко, а зробити важко;
- хто шукає зла, той добра не побачить.

4). Записати прислів'я та приказки з іменами людей:

- засмійся, Андрійку, дам тобі копійку;
- на тобі, Гаврило, що мені не мило;
- не для Гриця паляниця;
- пішла Гандзя в поле жати та й забула серпа взяти;
- не кожна Настя має однакове щастя.

Репродуктивні вправи належать до найпростіших, але, разом із тим, до найбільш поширених у використанні. Їх перевага в тому, що невисокий ступінь складності дозволяє залучити до роботи усіх учнів класу, активізувати їх пізнавальну діяльність. Систематичне виконання таких завдань не тільки розширить словниковий запас молодших школярів, а й спонукатиме їх до активного використання паремій у власному мовленні.

Конструктивні вправи

1). Із поданих слів утворити прислів'я:

Годує, а, марнує, лінь, праця – праця годує, а лінь марнує.

2). Відредагувати деформований текст прислів'я, дібравши з довідки потрібні слова:

- не питавши..., не лізь у воду;
- що..., те й пожнеш;
- птицю знати по ..., а людину по мові;
- хто багато..., той багато знає;

– така гарна, хоч з ... воду пий.

Слова для довідки: броду, пір'ю, лиця, читає, посієш.

3). Згрупувати прислів'я та приказки за змістом (можна запропонувати паремії з кількох семантичних груп, розташовані не по порядку: про знання і мудрість – *книга вчить, як на світі жити*; про мову – *слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш*; розумові здібності людини – *де є розум, там сили менше треба* тощо).

Цей різновид вправ спрямований як на запам'ятовування самих прислів'їв та приказок, так і на формування умінь впізнавати паремії у текстах, повністю відтворювати їх первісний зміст, що в кінцевому результаті забезпечить можливість виконання більш складних вправ творчого характеру.

Виконання **творчих вправ** забезпечить можливість не лише репродуктивного, а й асоціативного мислення, дозволить активізувати пасивний лексикон учнів-початківців. Особливо доречними такі завдання будуть на уроках читання, адже дозволять молодшим школярам крізь призму усної народної творчості проявити та висловити власне бачення змісту того чи іншого твору. Серед таких вправ особливо цікавими будуть:

- дати назву художньому твору прислів'ям;
- дібрати прислів'я до кожного структурного елемента оповідання;
- скласти план до твору, використовуючи паремії;
- охарактеризувати персонажа твору прислів'ям тощо.

Зразок виконання такого роду завдань подаємо на прикладі оповідання Є. Гуцала «Перебите крило» [10, с. 71–80]. Так, назвою твору можна обрати приказку *«світ не без добрих людей»*, а його структурні компоненти окреслити за допомогою прислів'їв у такій послідовності:

1. Пізнай самого себе, а тоді вже говори про другого.
2. З добрим дружись, а злого і лихого – стережись.
3. За добро тебе похвалять, а за зло осудять.
4. Краще терпіти зло, чим його творити.

5. Де є добрі люди, там біди не буде.

6. Все добре, що добре кінчається.

Ще більшим ступенем складності характеризується створення розповіді чи діалогу на основі прислів'я (уроки рідної мови).

Активне виконання творчих вправ із використанням паремійного матеріалу буде яскравим доказом того, що учні вільно володіють не лише окремими прислів'ями та приказками, а й вміло вплітають їх у канву власних висловлювань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Основні завдання на сучасному етапі реформування змісту початкової освіти, що полягають у вихованні ініціативної, самостійно мислячої, креативної особистості, яка вміє успішно реалізувати свій потенціал у різних сферах діяльності [4, с. 64], тісно пов'язані зі збагаченням, уточненням та активізацією словникового запасу молодших школярів. В цьому плані матеріал, репрезентований малими жанрами прозового фольклору – прислів'ями та приказками – має особливу вагу, адже він не просто збагачує лексикон учнів, а й формує естетичне відчуття слова, потяг до досконалого володіння образним багатством мови.

Пропоновані вправи можуть використовуватися на уроках рідної мови не лише під час вивчення лексичного матеріалу, а й при опрацюванні інших розділів: фонетики, морфології, граматики, синтаксису. Що ж до уроків читання, то, вважаємо, що робота з пареміями повинна проводитись чи не на кожному з них, адже тільки так можна не лише збагатити словниковий запас молодших школярів, а й прищепити їм любов до рідного слова та розуміння глибин народної мудрості.

Література

1. Вашуленко М. С. Рідна мова: Підруч. для 3 класу / М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко. – К.: Освіта, 2004. – Ч. 1. – 126 с.

2. Вашуленко М. С. Рідна мова: Підруч. для 3 класу / М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко. – К.: Освіта, 2004. – Ч. 2. – 110 с.
3. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення у початковій школі: Метод. посібник / М. С. Вашуленко. – К.: Освіта, 2006.
4. Вашуленко О. В. Мовленнева складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра / О. В. Вашуленко // Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів: дидактико-методичні аспекти: Дайджест 2 / Укл. О. В. Онопрієнко. – Донецьк: Каштан, 2012. – С. 64–75.
5. Державний стандарт загальної початкової освіти. – К.: Початкова шк., 2006.
6. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за наук. ред. М. С. Вашуленка]. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
7. Пазяк М. М. Людина в прислів'ях та приказках / М. М. Пазяк // Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упор. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 7–28.
8. Пилипчук С. Книга українського мудрослів'я / С. Пилипчук // Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. / [зібр., упор. І пояснив І. Я. Франко]. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – С. 8–17.
9. Савченко О. Я. Читанка: Підручник для 3 класу / О. Я. Савченко. – К.: Освіта, 2003. – Ч. 1. 142 с.
10. Савченко О. Я. Читанка: Підручник для 3 класу / О. Я. Савченко. – К.: Освіта, 2003. – Ч. 2. 144 с.
11. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – К.: Вид. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.: іл.